

SECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

Antoni PLADEVALL I FONT

UN MONUMENT A LA CATALUNYA ROMÀNICA

Catalunya Romànica, obra col·lectiva, en 27 volums, editada per Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1985-1998, planejada i dirigida inicialment per Jordi VIGUÉ i continuada i ampliada per Antoni PLADEVALL. Té com a complement un volum, dedicat a estudiar l'art que va precedir el romànic, titulat *Del romà al romànic*, sense número, dirigit per Pere de PALOL i Antoni PLADEVALL, editat el 1999.

L'obra promoguda i finançada per la Fundació Enciclopèdia Catalana, comptà amb la col·laboració de la Generalitat de Catalunya i l'alt patrocini de l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO).

Des de bon principi es va planejar amb la pretensió de donar una visió àmplia de la vida de l'època que es considera com a món romànic, o sigui, d'inicis del segle XI a finals del XIII i a la vegada d'establir un inventari al més exhaustiu possible de totes les realitzacions arquitectòniques i artístiques del romànic català i dels seus antecedents. Complementa i integra l'obra una àmplia il·lustració de fotografies, plantes i alçats, així com mapes, croquis, documents, genealogies, biografies, i tot el que es va creure necessari per ambientar i il·lustrar tant els estudis històrics o previs de cada comarca com els edificis, elements i obres artístiques que s'estudien, intentant mantenir sempre un equilibri entre la solvència científica i el caràcter d'àmplia difusió que pretén l'obra.

El mot 'Catalunya' que precedeix el de 'Romànic' del títol, té un abast molt diferent del que es dona modernament a aquesta accepció; inclou aquí tot l'àmbit polític i cultural dels territoris vinculats als antics comtats catalans a partir de finals del segle X, la majoria dels quals es varen integrar al domini de la monarquia catalano-aragonesa entre els segles en què va predominar l'art romànic; per això s'estudien o inclouen dintre d'aquella accepció tot un seguit de comtats o regions ultrapirinenques, no únicament els que varen formar la 'província' històrica del Rosselló o modern departament francès dels Pirineus Orientals, sino també d'altres territoris històrics vinculats anteriorment als comtats catalans com el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès; igualment s'inclou tot el sector de la Franja de Ponent o límit amb l'Aragó d'influència i parla catalana, almenys en aquells segles i que estaven vinculats històricament a les diòcesis de Lleida i de Tortosa, i com, no cal dir-ho, el Principat d'Andorra.

Abans de passar a exposar el contingut i altres característiques de l'obra, és indispensable detallar contingut i característiques externes d'aquests vint-i-vuit volums, -inicialment n'eren previstos únicament vint-i-quatre-, dels que compta l'obra, així com les dates de la seva aparició. Com acostuma a succeir amb sèries de molts volums i gran extensió, aquests no varen aparèixer cronolo-

gicament per ordre de la seva numeració, sinó que es començà pels números XI i XII l'any 1985, i el volum I no va aparèixer fins el 1994.

L'obra té dues etapes diferenciades corresponents al seu canvi de direcció, que se situa en l'any 1990. Davant el ritme i despeses que portava l'obra es féu necessari fer un replantejament, que va afegir nous volums i va canviar el contingut dels que s'havien anunciat prèviament. Els lectors o subscriptors varen notar d'entrada el canvi amb la supressió dels mapes o croquis que a l'inici de cada municipi situaven de manera més o menys exacta la seva situació i també amb una nova manera de presentar els continguts, els documents i les cites bibliogràfiques, a fi d'evitar repeticions innecessàries.

L'obra té la següent distribució:

- Volum I *Introducció general. Museu Nacional d'Art de Catalunya*. Barcelona 1994, amb pròleg de Jordi PUJOL, president de la Generalitat de Catalunya, presentació de Federico MAYOR ZARAGOZA, director General de la Unesco, i disposició i objectius de l'obra, d'Antoni PLADEVALL I FONT, el seu director, 470 pàgs.
- II i III *Osona I, i Osona II*, Barcelona 1986, presentació d'Antoni PLADEVALL I FONT. Amb paginació correlativa de 836 pàgs. entre els dos volums (398 pàgs. el I, i la resta el II).
- IV *Garrotxa*, Barcelona 1990, presentació d'Antoni NOGUERA I MASSA, 440 pàgs.
- V *Gironès, Selva, Pla de l'Estany*, Barcelona 1991, presentació de Josep Mª PONS GURI, 498 pàgs.
- VI *Alt Urgell-Andorra*, Barcelona 1992, presentació de Joan GANYET I SOLÉ, 546 pàgs.; d'*Andorra* s'en feu un tiratge apart, patrocinat pel Govern Andorrà, l'any 1989, ampliat i reeditat el 1992. Aquest segon amb la introducció abreujada és el que figura al volum VI.
- VII *Cerdanya - Conflent*, Barcelona 1995, presentació de Ramon CIVIL, prior de Cuixà, 556 pàgs.
- VIII i IX *Empordà I i Empordà II*, Barcelona 1989-1990, presentació de Joan Badia i Homs, 953 pàgs. entre els dos volums, amb paginació correlativa (380 pàgs. el VIII i la resta el IX) + 2 plànols solts encartats.
- X *Ripollès*, Barcelona 1987, sense presentació, 492 pàgs. amb dos plànols solts encartats.
- XI *Bages*, Barcelona, s.d.; fou el primer que es publicà i va aparèixer a inicis del 1985, presentació de Josep Mª GASSOL, 514 pàgs.
- XII *Berguedà*, Barcelona 1985, presentació Manuel RIU I RIU, 552 pàgs.
- XIII *Solsonès. Vall d'Aran*, Barcelona 1987, presentació Joaquim CALDERER I SERRA, 464 pàgs.
- XIV *Rosselló*, Barcelona 1993, presentació Marcel DURLIAT, 474 pàgs.
- XV *Pallars Sobirà, Pallars Jussà*, Barcelona 1993, presentació Josep COLL, 534 pàgs.
- XVI *Ribagorça*, Barcelona 199, presentació Glòria FRANCINO I PINASA, 578 pàgs.
- XVII *Noguera*, Barcelona 1994, presentació Prim BERTRAN I ROIGÉ, 500 pàgs.
- XVIII *Vallès Occidental. Vallès Oriental*. Barcelona 1991, presentació Josep Mª SALRACH I MARÉS, 460 pàgs.
- XIX *Penedès, Anoia*, Barcelona 1992, presentació Emili GIRALT I RAVENTÓS, 546 pàgs.
- XX *Barcelona. Baig Llobregat. Maresme*. Barcelona, 1992, presentació Antoni BASCOMPTE I BARLABÉ, 548 pàgs.
- XXI *Tarragonès, Baix Camp, Alt Camp, Priorat i Conca de Barberà*, Barcelona 1995, presentació Francesc X. RICOMÀ I VENDRELL, 618 pàgs.
- XXII *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona*, Barcelona 1986, 384 pàgs.
- XXIII *Museu d'Art de Girona. Tresor de la catedral. Museu diocesà d'Urgell. Museu Frederic Marés*. Barcelona 1988, 398 pàgs.
- XXIV *Segrià. Garrigues. Pla d'Urgell, Segarra. Urgell*, Barcelona 1997, presentació Jesus TARRAGONA i Ximo COMPANYY, 618 pàgs.
- XXV *Vallespir, Capcir. Donasà. Fenolleda i Perapertusés*, Barcelona 1996, presentació: Pere PONSICH, 440 pàgs.
- XXVI *Tortosa i les Terres de l'Ebre. Llitera i Baix Cinca. Obra no arquitectonica dispersa i restaurada*. Barcelona 1997, presentació: Ramon MIRAVALL I DOLÇ, 470 pàgs.
- XXVII *Visió de síntesi. Restauracions i noves troballes. Bibliografia. Índexs generals*. Barcelona 1998, presentació: Antoni PLADEVALL I FONT, 392 pàgs.

Això dona en síntesi un total d'unes 13.800 pàgines impreses, amb un promig de 490 pàgines per volum, de tamany 31 x 24 cms., de tapes dures de guaflex de color marró, amb gravats, repussats i títols amb lletres daurades i un logotip amb les barres catalanes a color. Tota l'obra com ja s'ha indicat és profusament il·lustrada, més d'un 30% amb vàries fotografies aèries fetes expressament per a l'obra. La seva presentació, de tipus més aviat luxós, va ésser guardonada l'any 1985 amb el Premi de Relligadura al XXXIV Concurs d'Arts Gràfiques i al 9è Concurs de Catalunya, celebrat a Barcelona.

Completa l'obra del volum *Del romà al romànic* amb el títol específic de *La Tarraconense Mediterrània dels segles IV al X*, Barcelona 1999, amb presentació de Pere de PALOL i Antoni PLADEVALL I FONT, directors de l'obra, 486 pàgs.

Aquest volum, sense número d'ordre en la col·lecció i amb un logotip diferent a la coberta, o un crismó entre palmes, és en realitat un volum zero o d'introducció a *Catalunya Romànica*, amb la finalitat de presentar dins l'espai de la futura Catalunya la història, vida i manifestacions artístiques des de l'època romana o paleocristiana fins a l'inici de l'art preromànic i romànic.

Inici i objectius de l'obra

Catalunya Romànica és fruit o conseqüència d'una campanya o etapa prèvia de sensibilització envers el romànic català, animada per Jordi Vigué, aleshores cap de producció d'Enciclopèdia Catalana, que va crear l'any 1974 l'editorial Artestudi, dedicada a publicar monografies sobre edificis o aspectes artístics del romànic, iniciativa que aplegà un nombrós grup d'amics i aficionats al romànic, d'on sortí l'«Associació d'Amics de l'Art Romànic», encara subsistent com a filial de l'Institut d'Estudis Catalans. Aquest grup tenia en els seus inicis com a òrgan de comunicació el «Full Informatiu del Romànic» (1975-1984), i també la revista o publicació «Quaderns d'Estudis Medievals» (1980-1988).

La iniciativa de fer un estudi o corpus exhaustiu del romànic català va pendre cos la tardor de l'any 1983, quan Jordi Vigué va convocar un petit grup, integrat inicialment per Joan Albert Adell, com a responsable d'arquitectura i planimetria, en especial de l'art religiós, Xavier Barral i Altet, responsable dels temes d'escultura, mosaics i altres aspectes artístics, Eduard Carbonell i Esteller, encarregat dels camps de pintura, orfèbreria i arts plàstiques en general, Antoni Pladevall i Font, responsable dels estudis històrics, cronologia i documentació, i Manuel Riu i Riu per a l'arquitectura civil i militar i l'arqueologia medieval.

Durant l'any 1984 hom començà a treballar decididament en la redacció i s'inicià el llençament de l'obra a través de propaganda i subscripcions a càrrec d'Enciclopèdia Catalana, S.A., la qual va designar un Consell Assessor per a garantir la seva qualitat científica. Integraven el consell inicial els investigadors i

professors Pere Bohigas i Balaguer, Miquel Coll i Alentorn, Manuel A. Mundó i Marcet, Pere de Palol, Pere Ponsich i Frederic Udina i Martorell, i ben aviat també Joan Ainaud i de Lasarte. El Consell Assessor es va mantenir fins al final de l'obra i per baixes o defunció va integrar nous membres, com els antics responsables d'àrees d'estudi Drs. Barral, Carbonell i Riu, i Joan Ferran Cabestany i Fort, historiador i molts anys president dels Amics de l'Art Romànic, filial de l'Institut d'Estudis Catalans.

També s'anà renovant en el curs de l'obra l'equip de coordinació científica, amb Jordi Bolós i Masclans, com a responsable d'arquitectura civil i arqueologia medieval, Jordi Camps i Sòria i Lluïsa Carabassa i Villanueva, i més cap al final Celina Llaràs i Uson en els camps de les arts d'escultura i pintura, i Joan-Josep Busqueta i Riu en la coordinació de l'àrea d'història.

L'obra experimentà durant els anys 1989 i 1990 un temps d'atur i de crisi, durant el qual deixà la direcció Jordi Vigué, i es procedí a un nou replanteig, inicialment a càrrec del professor Rafael Bofill; però ben aviat va prendre la direcció i remodelació de l'obra Antoni Pladevall, que signa aquesta presentació bibliogràfica. Fou necessari un replantejament de la seva distribució, com és ara la supressió d'elements costosos i superflus, com els mapes o croquis que precedien cada municipi amb la situació dels elements estudiats, selecció i ordenació de les citacions bibliogràfiques; en especial hom procurà de donar a la Catalunya Nova i als territoris ultra-pirinencs la importància i categoria que es mereixen, no ben planejats en la distribució inicial. Això faria allargar l'obra en quatre volums. També es va fixar un ritme més regular d'aparició de volums, i es va crear un equip nou de redacció integrat per Maria Lluïsa Ramos i Martínez, Carles Puigferrat i Oliva i Lluïsa Carabassa i Villanueva.

Objectius i realitat de l'obra

L'esperit inicial que va fer néixer *Catalunya Romànica* fou el d'inventariar i estudiar tot el patrimoni romànic català, i no únicament fent una tria dels principals monuments o dels més característics de cada època o modalitat del romànic, com era la tònica de totes les obres aparegudes fins aleshores, fins i tot de la gran obra *L'arquitectura romànica a Catalunya*, 1909-18, de Josep Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday, o de les més recents de la col·lecció «Zodiàque» o d'Edicions 62. També es pretenia presentar la vida del país a l'època del romànic, bàsicament entre l'any mil i el mil-trescents, encara que en l'estudi s'inclouia el preromànic i les obres d'art que ja mostraven evidents influències del gòtic naixent, sobretot en temes de pintura i escultura. Això exigia amplis estudis de la història i de la vida social i econòmica d'aquells tres segles, així com féu ampliar l'estudi a totes les realitzacions humanes palpables d'aquella època, amb una especial atenció a vestigis de poblats abandonats, camins, ponts, molins, tombes o necròpolis, estris i eines, ceràmica, etc. al costat de les

obres que en podríem dir artístiques o estudiades normalment en els tractats d'art romànic.

Tot i que el romànic és conegut i apreciat o valorat sobretot per les obres de tipus religiós, per ésser les més nombroses i característiques que ens han quedat, tampoc es va voler oblidar res del romànic civil, des dels castells o cases senyorials als més humils masos o restes de poblament d'aquells segles; per tant, s'estudien des dels monestirs i catedrals a la més petita capella, resta de castell, peça de ceràmica o moneda, i des dels *Beatus* i Tapis de la Creació de Girona o les pintures murals, al més humil manuscrit il·luminat, vestigi de pintura o grafit gravat en un mur.

També es va voler que cada estudi fos com una petita monografia la qual, fins i tot separada de conjunt, mostrés la totalitat i importància de l'edifici o element tractat, i per això cada un d'ells va acompanyat de nocions precises sobre la seva situació, notícies històriques, descripció i valoració i bibliografia específica. Així, encara que molt sovint les peces o elements, sobretot de mobiliari o pintura d'un mateix edifici es troben dispersos o separats de l'indret al qual s'integraven en l'època del romànic, el seu estudi es fa conjuntament amb el monument o institució al qual pertanyien, sense que això impedeixi que es tornin a estudiar en tractar dels museus o col·leccions on es troben actualment. S'ha intentat, tanmateix, evitar repeticions i així cada un dels dos estudis d'un mateix element en general es completen, o enfoquen aspectes que són diferents i complementaris a la vegada.

L'obra es va planejar de bon principi per volums que seguien un ordre geogràfic o per comarques, tot i que l'amplitud i riquesa artística d'algunes d'elles i els nous replantejaments han obligat a vegades a unir en un sol volum comarques ben dissociades, com és ara el volum tretzè on s'estudien el Solsonès i la Vall d'Aran o a dedicar més d'un volum a comarques, com Osona i l'Empordà. També hi ha volums dedicats a estudis de museus i col·leccions i en els volums finals va ésser necessari repescar coses oblidades, disperses o restaurades al llarg dels anys de la publicació de l'obra. Algunes de les obres estudiades o descrites s'han extraviat o han estat destruïdes, però se'n deixa constància si n'hi ha informació gràfica o fotogràfica.

Cada volum va precedir d'una ampla visió històrica de la vida i les especials vicissituds de cada sector estudiat a l'època del romànic i si en ells s'hi troba la capital d'un comtat o d'un bisbat, s'analitza la seva història i trajectòries, amb mapes i biografies dels seus comtes i bisbes. També hi ha mapes i llistes amb les descripcions o notícies històriques de tots els castells i fortaleses, esglésies i capelles que existien en el sector estudiat a l'època del romànic encara que hagin desaparegut o s'hagin substituït per noves edificacions, com és el cas de moltes esglésies sobretot de poblacions que han tingut molta creixença; d'alguns indrets es dona també notícia de poblacions o molins o altres aspectes peculiars de la comarca sovint desapareguts o en ruïnes. Això converteix l'obra en una font de consulta indispensable i en molts casos és el primer i més ample estudi que s'ha fet o publicat d'alguns sectors del territori català. Una il·lustració escaient,

així com mapes, quadres genealògics, biografies i documents, ajuden a fer més atraients aquestes àmplies introduccions.

Segueix a continuació l'anàlisi de cada municipi de la comarca seguint l'ordre alfabètic, amb la detallada descripció i estudi monogràfic de cada edifici o element romànic. Si sempre hom ha tingut cura d'il·lustrar l'obra amb abundants fotografies i estudis arquitectònics, és en aquesta part on aquestes abunden, amb fotografies aèries, plantes i alçats de tots els edificis que ho requereixen i reproducció fotogràfica de totes les peces o elements romànics que els integren o integraven abans de la seva dispersió.

Atès el caràcter científic i de divulgació a la vegada que es va voler donar a l'obra i tenint en compte el seu nombre elevat, de tretze mil subscriptors, que aquesta va arribar a assolir, molts dels quals no eren pas evidentment experts en art, es va intentar sempre que fos una obra atraient, en la qual, al costat del rigor científic, hi hagués l'atractiu d'unes il·lustracions que fessin entrar l'obra pels ulls i que, amb un mínim esforç de lectura, permetés conèixer l'essencial de cada edifici o element que s'hi estudia.

Tot això en fa una obra singular i d'unes característiques molt diferents de la majoria d'estudis sobre el romànic tant del país com de fora; això es va obtenir gràcies a la col·laboració no únicament d'historiadors de l'art sinó també d'historiadors de la vida i de la cultura, d'arqueòlegs i de gent experta en el coneixement del país que n'han trepitjat i escorcollat cada racó. Només així s'explica l'àmplia llista de col·laboradors que ha tingut i que dona un total d'uns cinc-cents vint-i-cinc noms d'autors que signen els textos, amb un mínim de vint-i-cinc col·laboradors per volum i un màxim de setanta-cinc. Al costat dels autors de la part de text o literària hi ha una altra llista de 570 noms de persones i de centres o entitats que hi figuren com a autors de plantes o de cartografia en general o bé de fotografies o de gravats, bé que molts dels noms es repeteixen en les dues llistes perquè sovint els autors de plantes o fotografies ho són a la vegada dels textos descriptius o històrics.

La coordinació d'aquest gran nombre d'autors i sobretot les dificultats d'accés i manca d'estudis de comarques perifèriques del país explica en bona part els retards en l'aparició d'alguns volums i també de vegades una certa desigualtat en la informació, temes però que s'han obviat cercant col·laboradors d'arreu o trametent-hi especialistes o assumint els responsables o coordinadors d'àrea la tasca d'esbossar sovint temes o estudis fins ara mai no fets.

Puc assegurar que, almenys en la segona part de l'obra, sempre hi ha hagut un esperit ampli d'obertura a totes les persones que podien aportar informació o materials en qualsevol dels temes o camps d'estudi, sense oblidar mai les garanties i rigor científic. A vegades, malgrat tot, en algunes de les monografies o temes estudiats, s'hi ha escolat algun error o oblit; en aquests casos sempre hem estat oberts a totes les indicacions i remarques que s'han fet i si ha estat possible s'han afegit com a esmenes o noves notícies en els darrers volums o bé s'han arxivat de cara a possibles noves edicions o reimpressions de l'obra.

Els textos complementaris

Una última característica de l'obra que mereix destacar-se és la publicació de documents i textos complementaris per a informació dels lectors i per a il·lustrar aspectes i personatges destacats de l'època del romànic.

En els 27 volums de *Catalunya Romànica* s'han publicat un total de 605 documents, en el seu original llatí i amb la seva traducció al català, d'una trentena dels quals, de més a més, hi ha reproducció fotogràfica del pergamí original. Això fa de l'obra un cartulari d'un valor excepcional.

Destaquem d'entre aquests documents, com la part més destacada, la publicació de dues-centes cinquanta-cinc actes de consagració o dotatives d'eglésies o bé de la notícia de la seva dedicació i col·locació de relíquies. Aquesta ha estat fins als nostres dies la compilació més completa d'aquesta mena de documents, que només superarà, quan hagi completat la seva publicació, la tesi de Ramon Ordeig, que ara es publica per volums. Tanmateix el fet d'acompanyar la versió llatina de la traducció catalana sempre farà de la seva publicació a *Catalunya Romànica* la col·lecció més assequible pel gran públic, sobretot pels qui desconeixen el llatí.

Segueix en ordre d'importància numèrica, un conjunt de dos-cents trenta-sis documents, que qualifiquem com a documents diversos, perquè apleguen reconeixences de possessions, juraments de fidelitat, fundacions d'eglésies, monestirs o hospitals, disposicions de concilis o sínodes, proclamacions de pau i treva, judicis, sentències arbitrals, inventaris, restitució de béns, etc. La seva diversitat fa impossible enumerar tots els seus continguts, detallats en l'índex que es publica a les pàgs. 370-375 del volum XXVII.

També mereix d'ésser destacada la publicació de vint-i-vuit preceptes carolingis, la de vint-i-quatre butlles papals, normalment de protecció a edificis o institucions religioses i de confirmació dels seus béns, de trenta cartes de població o de franqueses i finalment trenta-dos testaments de personatges destacats, religiosos i en especial civils, entre ells els de magnats fundadors o protectors d'eglésies com Gombau de Besora, Arnau Mir de Tost, Guillem de Berguedà, Guillem d'Oló o de Mediona, etc.

La majoria d'aquests documents ja havia estat publicada, però sovint ho era en obres de difícil accés i molt variades; per tant, la seva nova publicació aquí no és únicament un indispensable complement sinó també un cartulari selectiu, que se suma a la tasca sortosament notable els darrers anys, d'acostar les fonts documentals als lectors i posar-les al seu abast.

No creiem sobrer destacar que els lectors trobaran sovint una notable diferència entre la presentació i fins i tot traducció dels documents editats abans del 1989, i els que ho han estat després. Això es degut al fet que el nou cos de redacció, format el 1990, va esmerçar més temps i dedicació a la preparació i correcció de les transcripcions llatines i al seu aparat bibliogràfic, i, si era necessari, crític, i també a la revisió de les traduccions.

Destaquem finalment la importància que tenen els treballs de síntesi i introducció a l'estudi de la vida i art de l'època romànica que omplen la primera

part del volum I, obra de membres del Consell Assessor, i també les visions de síntesi, que com a recopilació dels estudis parcials apareguts a cada volum, formen la primera part del volum XXVII o darrer de l'obra dels coordinadors científics, que donen una àmplia visió del conjunt del patrimoni romànic català. La categoria i especialització de llurs autors, són una plena garantia del seu valor científic.

Tampoc no podríem acabar sense destacar l'àmplia i selecta bibliografia, tant l'específica de cada monument, com la global del país i fins i tot del romànic en general. La trobarem al final de cada estudi comarcal i d'una manera específica en els apartats especials que se l'hi dedica als volums primer i últim de la col·lecció.

* * *

El volum *Del romà al romànic*, tot i la seva integració, almenys per presentació externa en comparació amb l'obra fins ara comentada, té una metodologia i estructura especial. És obra on signen vuitanta-set autors, majoritàriament arqueòlegs, i va fer-se sota la garantia i responsabilitat dels professors del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona i molt especialment de la càtedra d'arqueologia cristiana i medieval de la Universitat de Barcelona i del seu professor emèrit, Pere de Palol, qui fou el director científic de l'obra.

Com ho indica el seu subtítol, conté una visió de la *Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, i es divideix en dues grans parts, la que comprèn la història, la vida i l'art des de l'època del Baix Imperi romà a la fi del regne visigòtic, i la que estudia l'etapa que va de la desfeta del món hispano-visigòtic fins a la nova organització carolíngia, dels segles VIII al X.

La visió i tractament de cadascuna d'aquestes èpoques és molt diferent. En la primera part es fa un estudi genèric del marc històric de la crisi de l'imperi romà del segle III a la plenitud de l'època visigoda i, sobretot, un estudi detallat de les ciutats i l'urbanisme, del territori, del món rural, dels edificis religiosos, de l'escultura monumental i decorativa, del món funerari i, finalment, dels bronzes, la moneda i les ceràmiques, amb estudis ben il·lustrats i cartografiats dels jaciments o especials troballes de cada un d'aquests camps; en la segona part, els estudis es redueixen a amplis i ben il·lustrats treballs sobre el marc històric, l'art i la cultura dels segles VIII al X, sense estudis monogràfics detallats, perquè els dels principals edificis o restes dels segles IX i X ja es varen estudiar als volums de *Catalunya Romànica*.

La importància d'aquesta obra o volum és cabdal perquè és el primer treball de síntesi que s'ha fet d'aquest període a Catalunya i de molts dels edificis o elements estudiats era impossible de trobar-ne informació, per ésser alguns inèdits o estudiats en publicacions inabastables.

L'obra ha estat dirigida per Pere de Palol i Antoni Pladevall i Font, i ha tingut com a coordinadors d'àrea els especialistes: en cultura i litúrgia visigòtiques, Cristina Godoy i Fernández; en l'escultura monumental i decorativa, Milagros Guàrdia i Pons; en les ciutats i l'urbanisme i les ceràmiques, Josep Mª Gurt i Esparraguera; en la moneda, Teresa Marot; en el territori i el món rural, Rosario Navarro i Sáez; en els edificis religiosos i els bronzes litúrgics, Pere de Palol i Salelles; i en el món funerari i els bronzes d'indumentària, Gisela Ripoll i López.

Aquest volum per la seva especificitat i època que tracta, té una distribució i presentació diferent dels de *Catalunya Romànica*; això no obstant és fet amb uns criteris semblants i per això té abundant i específica il·lustració, quadres analítics, biogràfics de bisbes i catorze textos complementaris de cròniques o documents, tots amb la seva traducció catalana.

Aquí, més que enlloc, cal destacar l'excel·lent i abundant bibliografia, tant la que il·lustra cada apartat o monument estudiat en ell mateix, com la bibliografia general del volum, amb centenars d'autors, molts d'ells autors de moltes obres i articles, que ocupa de la pàgina 457 a la 478 del volum, amb una cinquantena d'obres citades per pàgina.

L'obra és en cert sentit un volum zero de *Catalunya Romànica*, però és sobretot una contribució bàsica per a un període interessantíssim de la història de Catalunya que mai no s'havia estudiat amb profunditat i detall com es fa ara.

* * *

Aquesta és en breu síntesi la realitat d'una obra que s'ha fet al llarg d'una quinzena d'anys amb un gran esforç, tant per part dels seus autors i direcció, com pel de la casa editorial. Una obra que ha estat sempre plural i oberta i que ha fet i farà, no en dubtem, un gran servei al país. Més d'una vegada hem sentit comentar, i per la coneixença que tenim de la matèria ho podem corroborar, que no hi ha cap altre país de l'àmbit del món romànic, que posseeixi una obra d'un abast i característiques semblants. Només voldríem que la qualitat i la utilitat que ella ha aconseguit i pugui obtenir en el futur, s'avingui amb l'esforç i la il·lusió que hi hem posat redactors, editorial i els qui hem pogut fer possible la seva realització, sumant els esforços de tots.